

== Ivana Primorac Bilaver ♦ Davorka Topić Stipić ==

Sveučilište u Mostar, Filozofski fakultet

ivana.primoracbilaver@ff.sum.ba – davorka.topicstipic@ff.sum.ba

UDK: 502.1:17 Marulić M.

821.163.42.09 Marulić M.

Izvorni znanstveni članak

MARULIĆ I BRIGA ZA STVORENO – EKOLOŠKA PERSPEKTIVA

Sažetak

Filozofska misao Marka Marulića obilježena je kršćanskom antropologijom i kršćanskom etikom te čvrsto ukorijenjena u Evanđelju. Marulić u analizi konkretne životne problematike želi aktualizirati evandeosku poruku kao sjevremensku i ukazati na etiku koja se konkretizira u nasljedovanju Krista. Taj moral nasljedovanja Isusa zahtijeva preobražavanje osobe i obvezu preobražavanja svijeta. Čovjek je Marulićeva glavna briga jer je zauzeo posebno mjesto u redu stvaranja, biće je od kojega se traži odgovornost na zemlji, ali i odgovornost za vječnost. Marulićev čovjek gospodar je svoje sudbine. Upravo to gospodarenje nad svojom sudbinom trajna je obveza čovjeka svakoga vremena, pa i čovjeka u našem tisućljeću. Stoga ne začuđuje da je misao Marka Marulića aktualna i reaktualizirana u suvremeno doba. On je, kako neki autori tvrde, naš prvi angažirani i egzistencijalno orijentirani pisac. U djelu *Pouke za čestit život po primjerima svetaca*, između ostalih kreposti, naglasio je nužnost poniznosti i zahvalnosti prema darovima koje smo primili. Pred Kristom čovjeka za pomanjkanje zahvalnosti, uz anđele i svece, optužuju zemlja, more, zrak, oganj, dakle sve stvoreno. Možemo li u tome Posljednjem sudu prepoznati i obrise Marulićeva anticipiranja ekološke etike, ekološku perspektivu ili ekološko obraćenje? I stoljećima poslije Marulića crkveni nauk progovara o zahvalnosti i potrebi brige za zemlju, okoliš, ljude. Cilj je ovoga rada usporediti Marulićev govor o stvorenjima na Posljednjemu sudu s enciklikom pape Franje *Laudato Si'* i „brigom za zajednički dom“.

Ključne riječi: briga o stvorenome; zahvalnost; Marulić; papa Franjo; ekološka perspektiva

MARULIĆ AND CARE FOR GOD'S CREATION – ECOLOGICAL PERSPECTIVE

Abstract

Marko Marulić's philosophical thought is marked by Christian anthropology and Christian ethics and is firmly rooted in the Gospel. In the analysis of concrete life issues Marulić wants to actualize the gospel message as timeless and point out the ethics that is concretized in following Christ. This morality of following Jesus requires transformation of the person and obligation to transform the world. Man is Marulić's main concern because he has taken a special place in the creation order, he is a being who is required to take responsibility not only on earth, but also for eternity. Marulić's man is the master of his own destiny. It is this mastering of one's destiny that is the permanent obligation of man at all times, including man in our millennium. Therefore, it is not surprising that Marko Marulić's thought is current and re-actualized in modern times. He is, as some authors claim, our first engaged and existentially oriented writer. In the work *Lessons for an honest life, following the examples of saints*, he emphasized among other virtues, the need for humility and gratitude for the gifts we have received. Before Christ, man is accused for lack of gratitude not only by the angels and saints, but also by the earth, sea, air and flame, therefore everything that is created. Can we also recognize the outlines of Marulić's anticipation of ecological ethics, ecological perspective or ecological conversion in this Last Judgment? And centuries after Marulić, church doctrine speaks of gratitude and the need to care for the country, the environment, the people. The aim of this paper is to compare Marulić's speech on creatures at the Last Judgment with the Pope Francis' encyclical letter *Laudato Si* and "care for a common home".

Keywords: care for God's creation; gratitude; Marulić; Pope Francis; ecological perspective

Uvod

Razdoblju u kojemu je stvarao Marko Marulić inherentne su dvije stvari: interes za čovjeka i briga za čovjeka. Marulić je zainteresiran za čovjeka i to je ono što čini „Marulićev humanizam“, ali pitanje ljudske sreće i briga za čovjeka dio je njegova kršćanskog pogleda na svijet. Njegovo stvaralaštvo naslanja se na iskustvo intelektualne i moralne krize, pa je zapravo točna teza da je Marulić izvrstan svjedok autentična kršćanskog života življena u nepovoljnu životnom ozračju.¹ Kao kršćanski odgovor na krizu prepoznavamo *opus* Marka Marulića.

¹ Usp. Mladen Parlov, *Speculum virtutis: Marko Marulić i njegova teološko-duhovna misao*, Književni krug, 2003., str. 35.

Uslijed krize „... bivaju dovedeni u pitanje sustavi vrijednosti uzidani u temelje jednog određenog svjetonaziranja, i kojom biva radikalno poljuljan osjećaj sigurnosti čovjekova opstanka u svijetu“². Temeljni motiv pisanja djela *Pouke za čestit život po primjerima svetaca* duhovna je obnova, odnosno prepород kršćanstva pridobivanjem ljudi za kreposti ili konkretnije poziv grešniku na obraćanje.³ Marulićeva koncepcija obnove usredotočena je na povratak na iskonske kršćanske vrijednosti. Obnova je normirana nalogima *Dekaloga* i utemeljena na *Bibliji*. „Cilj Biblije jest voditi čovjeka do spasenja i zato su u njoj sadržane istine koje su nužne i dostatne za spasenje ljudi.“⁴ Njegov pogled na čovjeka nije isključivo u svezi sa zemaljskom perspektivom, nego je usmjeren na spasenje i vječni život. Marulićevo djelo *Pouke* ilustrativan je primjer nasljedovanja onoga što *Biblija* govori. Oživotvorenje i interpretiranje *Biblije* u ovome djelu demonstrira aktualnost i prilagođenost biblijskoga sadržaja u svakome vremenu. Marulić je pripadao i pokretu laičke pobožnosti, *devotio moderna*, koji je nastao kao reakcija na krizu duhovna života, ali i poticao na promjenu života vjernika. Ovaj je pokret snažno utjecao i na Marulićev angažman.

Način tematiziranja aktualnih pitanja i *motivi* Marulićeva angažmana te način obraćanja čitatelju uvjetovani su potrebama jednoga određenog duhovno-povijesnog trenutka i samo iz toga konteksta mogu se ispravno razumjeti.⁵ Ipak, svemu pročitanoj potrebno je tražiti dublji, skriveni smisao, što je zapravo cilj i ovoga rada. Marulićeve tekstove treba čitati u ispravnu kontekstu, što bi značilo da se ne smiju na njih projicirati problemi, pitanja koja pripadaju našem vremenu. Ali Marulićeva je misao ispred svoga vremena, misao preko njegova vremena, prikladna i za naše vrijeme, znači bezvremenska. Parlov smatra da je poruka njegova opusa dio svakoga vremena jer je prožeta Evanđeljem, Porukom – Riječju koja je za sva vremena.⁶ Upravo to Marulića čini i aktualnim i suvremenim.

² Erna Banić-Pajnić – Mihaela Girardi Karšulin – Marko Josipović, *Magnum miraculum – homo (Veliko čudo – čovjek)*, Hrvatska sveučilišna naklada, 1995., str. 49.

³ Navedeno djelo nalazimo pod nazivima *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*, *Upućivanje u čestit život po primjerima svetaca* i *Pouke za čestit život po primjerima svetaca*. (U radu ćemo koristiti naziv *Pouke*).

⁴ Ivan Kešina, *Znanost – vjera – etika: Promišljanja odnosa prirodnih znanosti, filozofije i teologije*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 2005., str. 24-25.

⁵ Usp. E. Banić-Pajnić – M. Girardi Karšulin – M. Josipović, *n. dj.*, str. 51.

⁶ Usp. M. Parlov, *n. dj.*, str. 12.

Dio pitanja kojih se u radu dotičemo nalaze se u području vjerovanja i očekivanja, pa je prema tomu razumijevanje određeno ili podređeno kontekstu vjere. Marulićeva misao upućena je grešniku, a preko čovjekove grešne naravi Marulić dolazi do sveobuhvatnije brige za čovjeka, koja se projicira i na brigu za zajednički dom. Zapravo to poticanje ljudi da poboljšaju međusobne odnose i svijet u kojemu žive poruka je utemeljena na Evanđelju.

1. Čovjek – Marulićeva glavna briga

Čovjek je Marulićeva glavna briga jer je zauzeo posebno mjesto u redu stvaranja: „... prema Tebi stvoren, malo manji od anđela” (*Pouke...*). A u *Evangelistaru* piše: „Iz zemlje si iznjedrio toliko vrsta plodova, toliko stabala, toliko kamenja, toliko kovina te onoga koji će se time služiti (!) čovjeka, najodličnijeg među živim bićima.”⁷ Isto će tako u tumačenju relacije Bog – čovjek na nekoliko mjesta istaknuti poseban položaj čovjeka među stvorenjima, ali ipak među stvorenjima. „Sve što će Marulić reći o čovjeku, sve kategorije kojima ga određuje kao biće među bićima te njegov položaj u ukupnosti bića proizlaze i utemeljene su u kršćanskom naziranju na svijet i čovjeka i tim su temeljnim okvirom uvjetovani i moralni napuci iznijeti u njegovim *Poukama*.”⁸

Postavlja se pitanje kakav je zapravo Marulićev čovjek. On nije više srednjovjekovni vjernik koji sve prima kao usud, nego je to vjernik koji se uz molitvu ne miri sa zbiljom, nego je želi proniknuti, upoznati i shvatiti.⁹ Kod Marulića je sasvim jasno istaknut antropološki pogled *devotio moderne*, prema kojemu je čovjek slika Božja, ali okaljana grijehom.

Marulićevo mišljenje o poziciji čovjeka u svijetu nastavlja se na dotadašnju percepciju po kojoj je čovjek najuzvišenije živo biće, a priroda služeći čovjeku dolazi do svoga određenja. Reaktualizirana je i tema stvaranja po kojoj Bog čovjeku sve stavlja na raspolaganje, a stvoreno je u funkciji služenja. No, tu se prepoznaje i Marulićevo odstupanje od dotadašnje percepcije stvorenja i stvorenoga. Marulić progovara iz perspektive brige za čovjeka i njegove sudbine na zemlji, ali i u vječnosti. Ali u VI. knjizi *Pouka* ne progovaraju samo sveci i

⁷ Marko Marulić, *Evangelistar II*, Književni krug, 1985., I, I, XXVI, str. 142.

⁸ E. Banić-Pajnić – M. Girardi Karšulin – M. Josipović, *n. dj.*, str. 52.

⁹ Usp. M. Parlov, *n. dj.*, str. 10.

povijesne osobe nego svekoliko stvorenje i sve stvoreno koje svojim služenjem ukazuje čovjeku na njegov zaboravljeni cilj, služenje Bogu. Čovjekovo pozicioniranje iznad drugih stvorenja nije zasluga nego dar, od Boga mu je darovano, kao i sve moći i sposobnosti koje ima. „Svoj najviši cilj čovjek, dakle, nije u stanju ostvariti sam svojom sposobnošću, nego tek milošću Božjom za koju se imade izboriti, koju si tek imade zaslužiti životom u kreposti, koja je u Marulića izrazito kršćanski koncipirana. Cilj je čovjekov (izravno gledanje Boga) položen u transcendentno, iz čega je vidljiva perspektiva njegova određenja i pristupa čovjeku.“¹⁰

Antropološka je perspektiva u svezi s etikom koja se prema Maruliću izdiže iznad svih ostalih znanosti. Ta životvorna etika pomaže u stjecanju kreposti i participiranju u vječnome životu. U *Evangelistaru* ističe da u „čovjeku ne postoji ništa hvale vrijednije od kreposti i ništa odvratnije od poroka“¹¹. Glavna je zapreka životu u kreposti tjelesno, pa Marulić u *Poukama* o tjelesnome govori kao o najvećemu zlu. „Povodeći se, koliko je to moguće običnim ljudima, za svecima, i mi se dajemo na razmatranje o nebeskim stvarima, a odbacimo i preziremo brigu za zemaljske stvari.“¹²

Prema Maruliću čovjek spasenje postiže milošću Božjom. A stvoreno opet stoji na način služenja, odnosno upozorava čovjeka na propuste i kreposti, a posebno ističemo krepost zahvalnosti. Stvoreno usmjerava čovjekov pogled prema Stvoritelju šaljući istodobno poruku da je zahvalnost jedini put.

2. Briga za zajednički dom i zahvalnost Bogu

Ekologija u redovitu govoru znači „govor o kući“ ili „kući svih stvorenja“. Ili, kako to Vukoja naglašava, aluzija je to na zemlju, zajedničku kuću svih Božjih stvorenja.¹³ Papa Franjo u *Laudato Si'* usmjeren je na „brigu za zajednički dom“, a to pitanje odnosa Boga – čovjeka – brige za stvoreno pitanje je koje je Marulić stoljećima prije anticipirao.¹⁴ Traženje reda svega stvorenog i odgovara-

¹⁰ E. Banić-Pajnić – M. Girardi Karšulin – M. Josipović, *n. dj.*, str. 52.

¹¹ M. Marulić, *Evangelistar II*, str. 45.

¹² Isti, *Upućivanje u čestit život po primjerima svetaca*, Nakladni zavod Globus, 2010., str. 104.

¹³ Usp. Nikola Vukoja, „Sveti Franjo Asiški – globalni ekolog“, *Odgovornost za život*, zbornik, Franjevački institut za kulturu mira, 2000., str. 334.

¹⁴ Usp. Papa Franjo: *Laudato Si'*: *Enciklika o brizi za zajednički dom*, Kršćanska sadašnjost, 2015., br. 3 (dalje LS).

jućeg mjesta za sve stvoreno zajednička su pitanja koja nalazimo kod Marulića i kod pape Franje. Marulić svijet koji ga okružuje promatra kroz optiku Evanđelja. Misao poveznica između Marulića i pape Franje nalazi se u uzdizanju hvale i zahvale za svijet i stvoreno. „Svijet je više od jednog problema koji treba riješiti, svijet je radostan misterij koji promatramo u veselju i hvali.“¹⁵

I Marulić i papa Franjo dijelili su sklonost prema duhovnosti i duhovnomu naslijeđu sv. Franje. Sv. Franjo je „u svakome obliku postojanja ovozemaljske stvarnosti promatrao djelo nevidljivoga Boga Stvoritelja i svako mu je stvorenje bilo stepenicom više na putu prema Bogu. Valja ovdje izbjeći pojednostavljivanje u kojem bi svijet za Franju bio jednostavno most do Boga. On je svijet shvaćao kao mjesto na kojem slavimo Boga i kao kuću u kojoj susrećemo Boga“¹⁶. Ako se ovakav pristup sv. Franje može nazvati primjerom cjelovite ekologije, onda i kod Marulića možemo barem spomenuti ekološku perspektivu.

Marulićev čovjek nije izvan svijeta, inkorporiran je u svijet i među druga stvorenja, u zajedničkome je domu svega stvorenog. Misli o čovjeku izvan svijeta i izvan drugih stvorenja nemoguće je, pa se stoga kod Marulića zrcali ta međuo-visnost i na *Posljednjemu sudu*. Kod Marulića se već pojavljuju naznake pitanja zašto je čovjek to zanemario, zaboravio ili odbacio. Enciklika *Laudato Si* ističe temelju misao da je sve na svijetu duboko povezano.¹⁷ Papa Franjo ističe misao Benedikta XVI. koji je primijetio da se svijet ne može analizirati izdvajajući jedan od njegovih vidova jer „knjiga prirode jedna je i nedjeljiva“ i uključuje okoliš, život, spolnost, obitelj, društvene odnose i druge vidove.¹⁸

Marulić u V. poglavlju VI. knjige *Pouka* započinje novi komunikacijski obrazac u kojemu sve stvorenje dobiva glas, čime Marulić vjerojatno želi naglasiti da Bog stvorenomu daje taj važan položaj da bude i sluga i tužitelj, što ukazuje na ono što danas prepoznajemo kao ekološki diskurs. Spomenuto poglavlje nosi naslov *O Kristovu grozovitom dolasku na suđenje*¹⁹, u kojemu govori o optužbi svih stvorenja protiv grešnika te o ognju u kojemu će sve izgorjeti.

¹⁵ LS, br. 12.

¹⁶ Ante Bekavac – Serdo Ćavar, „Ekološka kriza kao antropološki, kršćanski i odgojni izazov“, *Hum*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, 14(22), 2019., str. 172.

¹⁷ Usp. LS, br. 16.

¹⁸ Usp. *isto*, 6.

¹⁹ M. Marulić, *Upućivanje u čestit život...*, str. 496.

Marulić postavlja pitanje: „Ili, što će odgovoriti onaj koga će pred Stvoriteljem optuživati sve što je stvoreno? Jer kaže: ‘Cio će svemir poći s njim u boj protiv bezumnika’.”²⁰ U *Laudato Si'* svemir u cjelini, sa svojim mnogostrukim odnosima, najbolje pokazuje Božje neiscrpno bogatstvo i razvija se u Bogu koji ga svega ispunja.²¹

Iako ova knjiga ukazuje na dimenziju svršetka vremenâ, iz nje se usudimo iščitati i napredak misli Marka Marulića prema ekološkoj perspektivi. „Na taj način stvorenja ovoga svijeta ne predstavljaju nam se više kao čisto prirodna stvarnost, jer ih Uskrsnuli obavlja na tajanstven način i usmjerava k jednom cilju – njihovoj punini.”²²

Sve će, naime, optuživati grešnika za nezahvalnost prema Bogu, jer on ništa i nigdje nije stvorio od čega ljudskomu rodu ne bi bilo kakve „miline, ili časti ili koristi”²³. Ističemo analogiju s *Laudato Si'* u kojoj stoji: „Tlo, voda, planine, sve je, takoreći, Božje milovanje.”²⁴

Optuživat će ga, dakle, ZEMLJA te će govoriti:

„Gospodine, stvorio si me na korist ovoga čovjeka, i po tvojoj zapovijedi rađah mu plodove da bi se njima hranio i stabla da bi se pod njihovom krošnjom uklonio pripeci i pljusk....A on za sve to nije bio poslušan tebi.”

Optuživat će ga MORE, optuživat će ga RIJEKE, optuživat će ga JEZERA te će govoriti:

„I mi smo, Bože, tvoje djelo te smo, jer je bila tvoja volja, hranili ribama ovoga čovjeka i na svojim leđima nosili njegove brodove, pružali mu piće, sol i kupelj i davali mu vodu kojom će se obraniti od požara i kojom će natopiti suha polja... No on je tvoj zakon iznevjerio.”

U enciklici je Papa dva poglavlja posvetio pitanju vode i gubitku bioraznolikosti. Isticanje tih problema ukazuje na to da je Marko Marulić gotovo proročki navijestio mnoge grijehe i uništavanja u ovim segmentima.

Optuživat će ga, štoviše, i ZRAK koji će govoriti:

„I mene si, Gospode, stvorio da služim ovomu te sam mu, na tvoju zapovijed, omogućio disanje i njegovu glasu podijelio zvuk... No on, zaboravljajući sve to, nije mario da tebi služi.”

²⁰ *Isto*.

²¹ Usp. LS, br. 86, 233.

²² *Isto*, 100.

²³ M. Marulić, *Upućivanje u čestit život...*, str. 496.

²⁴ LS, br. 84.

Papa u *Laudato si* ističe: „Sámo naše tijelo sastavljeno je od istih elemenata od kojih i naš planet, njegov zrak udišemo i njegova nas voda oživljuje i osvježava.“²⁵

Optuživat će ga i od zraka viši OGANJ te će govoriti:

„Zapovjedio si, Gospode, i ja da budem, da bih ovomu bio na usluzi... No, premda je toliko koristi pokupio od mene, nikada mu nije palo na um da te sluša i da ti na taj način bude zahvalan.“

Potom će ga optuživati od zraka i ognja visočje NEBO te će govoriti:

„I mene si, vječni Bože, odozgo rasprostro da bih ovomu bilo od pomoći... Ali taj isti, zaboravivši tvoje darove, nije se pokoravao tvojim zapovijedima i nije mario da se vlada po tvom zakonu.“

Na koncu će i ANĐELI I SVECI koji budu s Kristom optuživati grešnika: Anđeo će reći:

„... kad bi iznova padao u poroke, on se više volio povoditi za svojom negoli tvojom voljom.“

Sveci će, pak, reći: „... Često smo mu dozivali u pamet kako je po tebi stvoren na priliku Božju, kao malo manji od anđela... A ovaj, eto, zaboravljajući tolika i tako velika dobročinstva, nije ti uzvratio zahvalnošću, već uvredom – robujući požudama i omalovažavajući tvoje zapovijedi, prijanjajući uz krhka dobra, a ne držeći mnogo do vječnih...“²⁶

Sve stvoreno optužuje grešnika za nezahvalnost prema Bogu ignoriranjem stvorenoga. Čovjek je bio neposlušan, iznevjerio je zakon, nije mario za služenje, bio je nezahvalan, nije se pokoravao zapovijedima, zaboravio je darove, provodio svoju volju, pretpostavio zemaljska dobra nebeskim.

Papa Franjo ističe da je svako područje odgovorno za brigu za tu zajedničku obitelj: „Budući da su sva bića međusobno povezana, svako se mora njegovati s divljenjem i poštovanjem, jer svi smo mi kao stvorena bića ovisni jedni o drugima.“²⁷

I ako u ovome dijelu teksta progovara samo stvoreno, priroda, ipak bit problema ne leži u čovjekovu odnosu prema prirodi nego prema Bogu, a na koncu i prema samomu sebi. Grijeih i otpadništvo od Boga mijenjaju čovjeka i njegovu vječnost, proizlaze iz neposluha i pomanjkanja zahvalnosti. Takvim ponašanjem čovjek sam sebe iznevjerava: osuđuje i otuđuje. Stoljećima nakon Marulića u *Laudato Si'* aktualizira se Marulićeva misao da nas etički i duhovni korijeni

²⁵ LS, br. 2.

²⁶ M. Marulić, *Upućivanje u čestit život...*, str. 496-498.

²⁷ LS, br. 42.

ekoloških problema pozivaju tražiti rješenja u promjeni čovjeka jer ćemo se u protivnom baviti samo simptomima.²⁸

Marulić je u duhu etičkoga aktivizma želio poučiti čovjeka kako živjeti. Temeljno je uputiti poziv za odbacivanjem svega tjelesnog, za zanemarivanjem zemaljskih dobara („da bi oslobođeni zemaljskih, mogli lakše postići nebeska dobra“, reći će u *Poukama*). U *Evangelistaru* spominje da se u miru sa sobom može živjeti samo ako se buntovno tijelo podvrgne vlasti duha i poriv požude natjera da se pokori razumu, jer tijelo nastoji ići za nasladama i uvijek je sklon porocima.²⁹ Važno je istaknuti da Marulić ne koristi imperative ni zabrane, nego poziva, usmjerava. Čim se pojavi zahtjev i moranje stradava sloboda, stoga možemo zaključivati da Marulić u komunikaciji uvažava slobodu Božje djece.

Stoga iz rečenoga zaključujemo da stvoreno, osim što komunicira s Bogom, prenosi i tumači poruku čovjeku, kod Marulića postaje i mjera zahvalnosti čovjeka prema Bogu. Jesu li već kod Marulića stvorenja u prirodi stalna Božja objava, kako su prirodu nazvali kanadski biskupi?³⁰ Papa Franjo ostaje na tragu te misli jer kaže da „svaki stvor odražava nešto Božje i ima poruku koju nam želi prenijeti“; „da je Bog stvorio svijet upisavši u njega red i dinamizam, koje ljudska bića nemaju pravo ignorirati“³¹. Isticanje hvale i zahvalnosti ukazuje na odnos koji u središtu ima drugoga, jer prema sebi samomu ne možemo iskazivati zahvalnost. Zahvalnost je i obraćanje, dakle komunikacija. Upravo je u ovim Marulićevim primjerima vidljiva preobrazba svih stvorenja u nova stvorenja te da stvoreno postaje važan akter, sugovornik, tužitelj. Važno je uočiti što stvoreno daje, čini, predstavlja za čovjeka na zemlji, ali i da se preko njega iskazuje zahvalnost Bogu. U Marulićevim spisima ističe se nužnost zahvalnosti, pa čak i za nevolje.³² Nijedan stvor na zemlji nije sam sebi dovoljan, svi osjećaju potrebitost i nedostatnost. Ta međusobna ovisnost nije negativna, nego je poziv na hvalu i zahvalu Bogu: „Kada možemo vidjeti Božji odraz u svemu što postoji, u srcu nam se javi želja da uzdignemo hvalu Gospodinu zbog svih njegovih stvo-

²⁸ Usp. *isto*, 9.

²⁹ Usp. M. Marulić, *Evangelistar II*, str. 39-54.

³⁰ Usp. Kanadska biskupska konferencija. Komisija za društvena pitanja, Pastoralno pismo „*You Love All That Exists... All Things Are Yours, God, Lover of Life*“ (*Ti voliš sve što postoji... Sve je tvoje ljubitelju života*), (4. listopada 2003.), 1. prema LS, 85.

³¹ *Isto*, 221.

³² Usp. M. Parlov, *n. dj.*, str. 50-51.

rova...³³. Guardini govoreći o zahvalnosti ističe tri glavna uvjeta za zahvalnost ili hvalu: a) Hvala postoji samo na relaciji Ja – Ti; b) Ona postoji samo u okviru slobode; c) I hvala postoji samo u čašćenju.³⁴

Zanemarivanje izgradnje ispravnih odnosa na Zemlji kod Marulića za posljedicu ima dovođenje u opasnost i vječnoga života. Primjećuje to i papa Franjo kada kaže: „Ljudski život temelji se na tri tijesno povezana i isprepletena odnosa: s Bogom, s bližnjim i sa zemljom. Ta tri bitna odnosa su raskinuta, ne samo izvana nego i u nama.”³⁵

Zahvalnost i odgovornost prepoznajemo kao nešto zaista ljudsko za što se čovjek svjesno opredjeljuje, ali i kao nešto što je racionalno obvezujuće. Naglašavanje zahvalnosti dobar je put prema svijesti o „našem zajedničkom podrijetlu, našoj međusobnoj pripadnosti i budućnosti koja se dijeli sa svima”³⁶. Marulić je u *Poukama* naglasio nužnost poniznosti i zahvalnosti prema darovima koje smo primili. I u ovim naglascima prepoznajemo važnosti duhovnosti pokreta *devotio moderne* koje bi se mogle svesti na naglašavanje života u krepости, zajednička života, obraćenja, poniznosti i ljubavi. Papa u *Laudato Si* ističe da se na umjerenost i poniznost u prošleme stoljeću nije blagonaklono gledalo. „No kada u osobnom i društvenom životu općenito slabi ostvarivanje neke vrline, to ima za posljedicu niz neravnoteža, uključujući one koje se javljaju u okolišu.”³⁷

Možemo li u tome Posljednjem sudu prepoznati i obrise Marulićeva anticipiranja ekološke problematike?

3. Ekološka perspektiva

U Marulićevo doba nije postojala ekološka problematika niti ono što u suvremeno doba razumijemo pod ekološkim problemima i njima pripadajućim kontekstima. Analiza ekoloških problema današnjice neodvojiva je od analize ljudskoga, obiteljskoga, radnoga i urbanoga konteksta i od odnosa svakoga pojedinca sa samim sobom.³⁸ „Dugo su se vremena ekološka pitanja tretirala

³³ LS, br. 87.

³⁴ Usp. Romano Guardini, „Zahvalnost“, *Služba Božja*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 48(2), 2008., str. 188-193.

³⁵ LS, br. 66.

³⁶ *Isto*, 202.

³⁷ *Isto*, 224.

³⁸ Usp. A. Bekavac – S. Čavar, *n. dj.*, str. 186.

jednostavno kao znanstveni, politički ili tehnološki problemi, no danas postajemo sve više svjesni kako ekologija bitno govori i upućuje na čovjeka, njegov identitet, navike i način življenja.³⁹ Marulić ovu problematiku određuje i kao eshatološku jer ima utjecaja na čovjekovo spasenje i vječnost.

On u razvoju onoga što bismo danas mogli nazvati ekološkim pitanjima polazi od čovjeka i zabrinutosti za vječnu sudbinu svojih čitatelja, stavljajući ih pred eshatološkoga Krista. Pri tome se njegova misao naslanja na franjevačku duhovnost, a sv. Franjo je „pokazao posebnu brigu za Božje stvaranje“ i „u svoju hvalu uključivao bi sva stvorenja“⁴⁰. Sv. Franjo, čiju je duhovnost Marulić slijedio na zemlji, hodočasnik je prema pravoj domovini, a ipak korača, udivljeno gleda i zapaža sve oko sebe, susreće i uspostavlja kontakte.⁴¹ Iz spomenute knjige zaključujemo da Marulićev čovjek ne gleda udivljeno, na zapaža i ne uspostavlja kontakte. Upravo ga zato stvoreno upozorava da u rastu prema novomu čovjeku sve odnose mora uzeti u obzir i obnoviti. Stoga, ovaj poziv na obnovu poziv je grješniku na buđenje savjesti, ali i puno kompleksniji poziv obnove svih aspekata ljudskoga djelovanja. Savjest je poziv na pozornost, a zlo bi se moglo definirati kao uskraćivanje pozornosti. „Dobrota nekog djelovanja mora imati nešto s pozornošću, nešto s nepomućenim pogledom na zbilju.“⁴² Papa ističe da ispravan odnos prema prirodi i okolišu uključuje otvorenost divljenju i čuđenju, a da će se nakon toga javiti povezanost, umjerenost i briga sa svime što postoji.⁴³

Pitanje koje je još uvijek aktualno jest pitanje prikladna odnosa kršćanina prema bićima. Ono spada u red pitanja i problematika koje je Marulić anticipirao, ali u kontekstu spasenjske perspektive. Ovo pitanje odnosa prema bićima i dobrima nužno vodi do sljedećega pitanja: Komu sve pripada? Jedinu je ispravan odgovor za Marulića da vodi do Boga, jer se referira na Psalam 102.: „U početku si ti, Gospode, utemeljio zemlju, i nebesa su djelo tvojih ruku.“⁴⁴ Papa Franjo kaže da ako je svijet stvoren, moramo se pitati tko ga je stvorio, navodeći da je Otac krajnji izvor i temelj svega što postoji.⁴⁵

³⁹ *Isto*, str. 173.

⁴⁰ LS, br. 10 i 11.

⁴¹ Usp. N. Vukoja, *n. dj.*, str. 334.

⁴² Robert Spaemann, *Osnovni moralni pojmovi*, Svjetlo riječi, 2008., str. 97.

⁴³ Usp. LS, br. 11.

⁴⁴ M. Marulić, *n. dj.*, str. 502.

⁴⁵ Usp. LS, br. 244, i 238.

Stvaranje je početak bivstvovanja drugih bića osim Boga. Pozivajući njih u postojanje, Bog pak nije mogao u njima tražiti nekakvo upotpunjenje svoje punine. Bezuvjetna punina bitka i dobra, kakva je Bog po naravi stvari, ne može biti upotpunjena... Da bi pak dosegli tu svrhu, da bi ostvarili svoju svrhovitost, stvorena bića ni najmanje ne moraju izlaziti iz sebe, pogotovu ne trebaju sebe zanemarivati niti podcjenjivati.⁴⁶

Kod Marulića se okolina ne vrednuje samo u odnosu prema čovjeku. Njezina vrijednost proizlazi iz toga što je dana od Boga. Dužnosti čovjeka prema stvorenomu i stvorenomu prema čovjeku stoje u reverzibilnu odnosu, komunikacijskomu činu, koji nalaže ispunjavanje temeljne dužnosti zahvalnosti prema Bogu. „Svako stvorenje dovikuje: ‘O čovječe, Bog me je za tebe stvorio!’ To je vrlo konkretan i maštovit način da se izrekne kako svako stvorenje ima svoju snagu, ima svoju vrijednost, i u isto vrijeme svako je stvorenje sposobno služiti čovjeka. Taj jednostavni, a tako duboki izričaj kojim se čovjek poziva na pohvalu Bogu...“⁴⁷ U jednome tekstu sv. Franjo izriče: „Pogledaj, čovječe, na koliku te je uzvišenost postavio Gospodin jer te je, kad je riječ o tijelu, stvorio i oblikovao na sliku svoga ljubljenoga Sina, a na svoju priliku s obzirom na duh....A svi stvorovi pod nebom, slijedeći svoju narav, služe svome Stvoritelju, poznaju i slušaju ga bolje nego ti... Čime se, dakle, možeš hvaliti?“⁴⁸ Papa Franjo ističe misao Ivana Pavla II. koji je rekao da ako promatramo različite dijelove našega planeta, odmah opažamo da je čovjek iznevjerio Božje očekivanje.⁴⁹ Važno je istaknuti da Marulićeva poruka o krivnji i odgovornosti nije upućena jednomu čovjeku jer bi mu se time nametnula odgovornost koju nije moguće nositi nego svim grešnicima, čitavomu čovječanstvu. Misliti odgovornost čovječanstva znači anticipirati načelo suodgovornosti na više dimenzija za svijet i stvorenja. Kod Marulića čitamo da je priroda pozvala čovjeka na odgovornost za sav svijet, koja govori o čovjekovoj perspektivi za budućnost. Marulić je anticipirao ova pitanja prenoseći ih i u pitanja odgovornosti za vječni život. To znači da kod Marulića za kršćanina nije moguć eskapizam, bijeg u onostrano.

Tek u prošlome stoljeću nameće se pitanje preispitivanja mjerila prema kojima se ravnaju čovjekovi odnosi prema zemlji, a Marulić je u duhu svoga etičkog

⁴⁶ Karol Wojtyła, *Temelji etike*, Verbum, 1998., str. 56-57.

⁴⁷ N. Vukoja, *n. dj.*, str. 335.

⁴⁸ Sv. Franjo Asiški, *Oporuka* 5, 1-4, prema N. Vukoja, *n. dj.*, str. 339.

⁴⁹ Usp. LS, br. 61.

aktivizma već davno istaknuo da bi se trebali ravnati prema kreposti poniznosti, kojoj bismo dodali i krepost zahvalnosti. Marulić je u *Poukama* anticipirao nužnost zahvalnosti prema Stvoritelju, a druga je implicirana iz obraćanja, zahvalnost prema stvorenomu. Na začuđuje ovo isticanje jer Marulić prati biblijski nauk, a hvalu i zahvalnost ističu psalmisti. Čovjeka se poziva da hvali Boga koji „utvrdi zemlju nad vodama...” (Ps 136,6) te: „Hvalite ga, sunce i mjesec, hvalite ga, sve zvijezde svjetlosne!” (Ps 148, 3-5)

I Marulić i Papa Franjo „oživljavaju” jednu zaboravljenu, pa i „spornu” krepost, a to je zahvalnost. Njezina „spornost” proizlazi iz pitanja govorimo li o zahvalnosti kao stavu, kao kreposti ili, pak, nečemu što cilja na emocije. S obzirom na to da je teško dostižna, možemo je gledati kao krepost, a s obzirom na to da je izraz prema Bogu, gledamo kao trajni stav. Ali činjenica da ljudi zahvalnost obično smatraju krepošću, a ne samo prolaznom emocijom ili zadovoljstvom, ukazuje i činjenica da se do nje ne dolazi uvijek prirodno ili lako.⁵⁰

Začetak i najavu procesa koji proizlaze iz kriva razumijevanja svijeta i čovjekova mjesta u svijetu prepoznao je Marulić. Upravo zato kod Marulića zahvalnost postaje ključ spasenja. „Ne samo da postojimo po Božjemu moćnom zahvatu nego živimo pred njim i s njim. Zato mu se klanjamo.”⁵¹ Guardini tako zapaža kako se bitna promjena u tome smislu započinje događati već od renesanse u kojoj se budi novi doživljaj jastva.⁵² Čovjek sam sebi postaje važan i „ja” postaje mjerilom životnih vrijednosti. Smisao koji je prije pripadao djelu Božjemu sada prisvajaju djelo i djelatnik. Zbog takvih procesa i danas u *Laudato Si*” stoji podsjećanje: „Mi nismo Bog. Zemlja je bila ovdje prije nas i ona nam je darovana.”⁵³ U tome smislu i svijet, odnosno priroda kao čovjekovo okruženje, dobiva novu ulogu. Ne promatra se kao stvorenje, nego kao ljudsko djelo, to jest prostor koji pojedinac može oblikovati slobodno po svojoj potrebi. U *Poukama* pokuda ide čovjeku koji je postao neovisan od svoga okruženja, čovjeka koji je sam sebe postavio kao mjeru stvari. Čovjek nije doživljavao prirodu koja ga okružuje, stoga se i priroda nameće u komunikaciji usmjeravajući čovjeka na nužnost moralna

⁵⁰ Usp. Robert A. Emmons, „Queen of the virtues? Gratitude as human Strength“, *Reflective Practice: Formation and Supervision in Ministry*, god. 32 (2012.), str. 60. <https://journals.sfu.ca/rpfs/index.php/rpfs/article/viewFile/59/58>

⁵¹ LS, br. 59.

⁵² Usp. Romano Guardini, *Konac novoga vijeka*, Verbum, 2002., str. 43.

⁵³ LS, br. 54.

djelovanja. Stječe se dojam da Marulić u misao doziva novoga Adama koji bi bio uzor poslušnosti i zahvalnosti.

Što je bio Marulićev cilj? Stvoreni svijet, stvorenja stoje tu kao podsjetnik čovjeku da su oni ispunili svoju zadaću služenja čovjeku, a da čovjek nije ispunio zadaću zahvalnosti Stvoritelju za svu stvorenu pomoć. Grijeh je odijelio čovjeka od zahvalnosti za darovano, od brige za stvoreno i od pravedna postupanja prema svima. Marulić nastoji pozivati ljude na obraćenje, a na Posljednjemu sudu vidimo i potrebu, možda je malo pretenciozno reći, ekološkoga obraćenja, a svakako anticipiranja ekološke perspektive. Ako pod ekološkim obraćenjem mislimo na brigu za druge i solidarnost, onda to svakako možemo potvrditi u dijelu *Pouka*. Ekološka kriza poziv je na ekološko obraćenje, odnosno da plodovi susreta s Isusom iziđu na vidjelo u odnosima sa svijetom koji nas okružuje.⁵⁴ Papa u *Laudato Si'* poziva na ekološko obraćenje, a uzrok je poteškoća ponajprije na moralnome području. Stoga i tvrdi da su propadanje okoliša i srozavanje čovjeka i etike tijesno povezani.⁵⁵ Ekološko obraćenje uključuje: zahvalnost i besplatnost, priznanje da je svijet dar očeve ljubavi, brižnu svijest da nismo odvojeni od ostalih stvorenja, zajedništvo svih živih bića, odgovornost, kreativnost i entuzijazam u rješavanju problema.⁵⁶ *Laudato Si'* ne zaustavlja se samo na analizi stanja, nego ima i snažnu ortopraktičnu dimenziju jer poziva na promjenu stila života, i to odmah.⁵⁷ Marulić u *Poukama* poziva na promjenu, odmah, o kreposti ne raspravlja nego poziva na primjenu istih. U svakome pozivu Marulić veliča neka krepost (poniznost, milosrđe, siromaštvo, skromnost, pustinjaštvo, tjelesna čistoća, vjera, pobožnost itd.), a gotovo iste kreposti naglašava Papa Franjo. Upravo ta krepost koju oni „oživljavaju“ služi za oživljavanje novoga u čovjeku i jamstvo za vječni život. I da zaključimo u duhu Marulićeva aktivizma, poniznosti i veličanja zahvalnosti: „Daj da sada oplakujemo svoju nezahvalnost, da ne bismo onda bili posramljeni.“⁵⁸

⁵⁴ Usp. LS, br. 217.

⁵⁵ Usp. *isto*, 56.

⁵⁶ Usp. *isto*, 220.

⁵⁷ Usp. A. Bekavac – S. Čavar, *n. dj.*, str. 183.

⁵⁸ M. Marulić, *Upućivanje u čestit život...*, str. 500.

Zaključak

Zadivljujuća erudicija Marka Marulića dokaz je i da je ovaj autor tematski bio ispred svoga vremena. Marulić, kao i ostali mislitelji njegove epohe, traga za izlazom iz krize, no, dok ostali i dalje tragaju, on nudi rješenje. Rješenje se nalazi u slijedenju duha Evanđelja. Ideal čovjeka ili, onodobnim rječnikom rečeno, univerzalna čovjeka, Marulić pronalazi u Isusu Kristu koji je oživotvorio sve kreposti nužne za život kršćanina i za njegov vječni život. Zanimao se za konkretnu životnu problematiku, progovarao iz duha svoga vremena, govorio o konkretnoj moralnoj praksi, promišljao o prošlosti i anticipirao buduće događaje. Bavio se praktičnim pitanjima, krizama, ali uvijek u perspektivi brige za čovjeka i njegovoj sudbini na zemlji i u vječnosti. Ne iznenađuje činjenica da je čovjek Marulićeva glavna briga jer je čovjek u Božjim očima najvrjedniji na zemlji. Taj antropološki pristup povlači i etički. Čovjek je kod Marulića etičko biće: slobodno, ali i odgovorno. Pogleda na čovjeka pogled je pod vidom vječnosti. U tome se ogleda Marulićeva etika duhovnosti. On ne donosi zabrane, nego potiče na prakticiranje kreposti. Iako se Marulić ne izražava u imperativima, ipak upućuje poziv čovjeku, grešniku, da oživotvori kreposti. Iako je razmišljao u okvirima tradicionalnih poruka i misli, ipak ima novih nadahnuća i naglasaka. Njegova poruka bila je za njegovo vrijeme, ispred njegova vremena, ali i za svako vrijeme. On je, kako su neki autori ustvrdili, naš prvi angažirani i egzistencijalno orijentirani pisac. Ističe se njegov humani angažman, živi i naučava moralni red.

Marulić u V. poglavlju VI. knjige *Pouka* u prizoru Posljednjega suda prikazuje dan suobličenja svega s Bogom, sve stvorenje ravnopravno „osuđuje i prosuđuje“ čovjeka. Pred Kristom čovjeka za pomanjkanje zahvalnosti, uz anđele i svece, optužuju zemlja, more, zrak, oganj, dakle sve stvoreno. Iako u ovome prizoru imamo manifestaciju novoga komunikacijskog obrasca, posebno ističemo naznake ekološke perspektive. Poziv je to grešniku na promjenu i obraćenje, a iz suvremene perspektive mogli bismo reći da je riječ o pozivu na ekološko obraćenje. U anticipaciji ovih mišljenja nameće se i jedna krepost koju bismo mogli svrstati u red ekoloških kreposti. Uzimamo za primjer krepost zahvalnosti, koju je životom svjedočio Isus Krist. Kod Marulića zahvalnost možemo gledati pod dva vida: božanskim i zemaljskim. Marulić o vrlini ne raspravlja, ne definira vrline, nego pokazuje njihovu ulogu u životu kršćanina i poziva na prakticiranje

istih jer su „Božji darovi“. Stoga zaključujemo da na dar moramo uzvratiti zahvalnošću, što je svrstava u red kreposti koju ne treba definirati nego raspoznati iz samoga stava čovjeka pred Bogom, pa čak i čovjeka pred svime što je stvoreno. Čak bi se moglo zaključivati da je zahvalnost kardinalna krepost ako uzmemo u obzir činjenicu da su kreposti „Božji darovi“, a „budući da sve što činimo hvale vrijedno ili govorimo treba pripisati Bogu kao tvorcu i darivatelju svih dobara; htjeti išta od toga pripisati našoj moći zaista je grijeh krajnje nezahvalnosti i nepodnošljive bahatosti“⁵⁹.

Stvorenje nema lažnu ni iskrivljenu vrijednost, nego dodatnu vrijednost, ali ipak čovjek ostaje u središtu, ali u stavu zahvalnosti pred Bogom. Zaključujemo da djelovanje u zahvalnosti i kroz zahvalnost opravdava egzistenciju svijeta. Pokazuje da je spasenje moguće jedino dijalogom i suradnjom sa svime što je Bog stvorio. Marulićevo učenje potvrđuje da kršćansko jasno viđenje cjeline poštuje prirodu i stvorenja, ali i podržava napore za očuvanje. Ovo nije bila samo anticipacija nego je zvučalo i kao proroštvo za naše vrijeme. Marulićev je pristup egzistencijalan, životan i dijeli mnoge teme s enciklikom *Laudato Si'* pape Franje. Promičući ljudsko dostojanstvo, ukazao je i na povlašteno mjesto i ostalih stvorova. U čemu je Marulićeva misao suvremena i u čemu slična s naukom *Laudato Si'*? Polazi od istina *Sv. pisma*, a upravo tim istinama stavlja se u službu konkretizirajući ih u svakidašnjemu životu i pozivajući druge da čine isto kako bi ostvarili vječni život. Maruliću nije cilj stvaranje novih neravnoteža, nego traženje reda i mjesta za sve stvoreno s time da čovjeku ne oduzima niti snižava vrijednost među drugim bićima. Marulić sva rješenja traži u konkretnu, svagdanjem, pa tako iščitavamo i zauzetost i okrenutost za poboljšanje svekolike stvarnosti, ali i misao okrenutu prema budućnosti. Put ekološkoga obraćenja započinje zahvalnošću, a kod Marulića i pape Franje stoji poziv da taj put obraćenja treba početi bez odlaganja promjenom načina života i odnosa prema svemu stvorenomu, ali uz Božju milost.

⁵⁹ Isti, *Evangelistar II*, str. 109.